

PAAUGLIŲ SEKSUALUMO PATYRIMAS: TEORINĖ ANALIZĖ

Ilona Kajokienė

Mykolo Romerio universitetas,
Socialinės politikos fakultetas, Psichologijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Elektroninis paštas ilonak@mruni.eu

Prof. dr. Rita Žukauskienė

Mykolo Romerio universitetas,
Socialinės politikos fakultetas, Psichologijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (8 5) 271 4620
Elektroninis paštas rzukausk@mruni.eu

*Pateikta 2011m. rugsėjo 16 d.
Parengta spausdinti 2011 m. lapkričio 10 d.*

Anotacija

Tyrimo objektas: seksualumo sąvokos samprata. **Tyrimo tikslai:** atlikti kritinę seksualumo sampratos analizę bei apmąstyti nevienalytę teorinę plotmę, kuria remiantis vėliau bus mėginama suprasti, kokie yra žmogaus seksualumo patyrimai bei kokie yra seksualinių patyrimų paauglystėje ypatumai. Šiame straipsnyje siekiama aptarti bei integruoti naujas idėjas, kylančias iš empirinių tyrimų rezultatų, atskleisti įvairesnias galimybes žvelgti į šią patirtį bei inicijuoti psichologinę diskusiją seksualumo srityje. **Tyrimo metodas:** taikytas teorinės analizės metodas, tai yra mokslinės literatūros lyginimas, apibendrinimas ir duomenų interpretavimas. **Rezultatai ir išvados:** remdamiesi

atlikta kritine teorijos analize galime teigti, jog seksualumas negali būti tapatinamas tik su seksualine elgsena. Konstatuojame, jog stebimas elgesys tėra vienas iš keleto seksualumo, kaip asmens seksualinio tapatumo raiškos, aspektų. Paauglių seksualumo vertinimas rizikos bei neigiamų medicininių pasekmių aspektu apriboja visą paauglystės seksualinės patirties įvairovės sampratą. Iškeliama nauja paauglių seksualumo konceptualizacija, pabrėžianti paauglių seksualumo normatyviškumą ir pozityvios seksualinės kompetencijos aspektą.

Reikšminiai žodžiai: seksualumas, seksualinis tapatumas, lytinis tapatumas, seksualinis elgesys.

Įvadas

Šiame straipsnyje pristatoma kritinė seksualumo sampratos analizė bei aptariama nevienalytė teorinė plotmė, kuria remiantis vėliau bus mėginama suprasti, kas yra žmogaus seksualumo patyrimas bei kokie yra seksualinių patyrimų paauglystėje ypatumai. Kodėl reikia atlikti sampratos analizę? Ši uždavinį suponuoja dviguba pačių tyrėjų identifikacija: praktiko, psichologo-psichoterapeuto pozicija, skatinanti turėti individualią sampratą apie svarbius žmogaus raidos ir išgyvenimų aspektus, bei mokslininko pozicija ir dėmesys akademinis ginčus keliančioms temoms. Taip iškyla poreikis aptarti bei integruoti naujas idėjas, kylančias iš empirinių tyrimų rezultatų, bei atskleisti įvairesnes galimybes žvelgti į šią patirtį. Akademiniai pastarojo dešimtmečio paauglystės amžiaus tarpsnio tyrimai sukaupe duomenų, leidžiančių konceptualizuoti paauglių seksualumą ne vien kaip rizikingo bei žalingo sveikatai elgesio apraiškas, bet ir kaip svarbų jų tapatumo raidos aspektą, kaip normatyvinį bei tikėtiną (t. y. laukiamą) elgesį paauglystėje (Russell, 2005; Tolman, McClelland, 2011). Teorinėje pozityvios raidos perspektyvoje atliekamus tyrimus minėti autoriai įvardija kaip naują paradigmą požiūrį į paauglių seksualumą.

Papildomas motyvas atlikti šią apžvalgą yra ir siekis inicijuoti mokslines diskusijas, kaip galėtume konceptualizuoti seksualumą psichologijos mokslo perspektyvoje. Peržvelgę pastarųjų dešimties metų lietuviškąją akademinę psichologinę literatūrą, aptikome vos keletą tyrimų, susijusių su mūsų nagrinėjama tematika (Legkauskas, Jakovlevaitė, 2005; Erentaitė, 2011; Malinauskienė ir kt., 2010). Apie seksualumą (daugiausia paauglių seksualinę elgseną) šiuo metu Lietuvoje aktyviausiai kalbama iš edukologinių, medicininių, sociologinių, lyčių studijų ar teologinių pozicijų.

Seksualinės patirties ypatumas

Žmogaus seksualumo patirtis yra neginčijamai viena iš svarbiausių patirčių jo gyvenime. Seksualumas bei su juo susijusi seksualinė sveikata yra laikoma žmogaus gerovės pagrindu (Glasier et al., 2006; Horne, Zimmer-Gembeck, 2005), tačiau kalbėtis seksualumo tema ar jį tyrinėti visada nelengva. Dėl savo unikalių intymumo savybių

bei kultūrinių nuostatų, ši žmogaus patyrimo ir patirties, kaip patyrimo rezultato, sritis visad keldavo mokslininkams labai daug iššūkių, metodologinių ar organizacinių nepatogumų. Tą faktą pagrindžia ir didesnis, nei įprasta psichologiniuose tyrimuose, dalyvių atsisakymo dalyvauti apklausose skaičius. Etinė atsakomybė ir vaiko kognityvinės raidos ypatumai apsunkina vaikų bei jaunesniųjų paauglių seksualumo tyrinėjimus, o kartu ir konceptualizacijos galimybes.

Puberteto fiziologinio proceso paskatinta, paauglystėje susiformuoja žmogaus reprodukcinė galimybė susilaukti palikuonių. Kartu su juo vyksta ir kognityvinė bei moralės raida, suteikianti paaugliui naujas savęs reflektavimo bei patirties apibendrinimo galimybes. Jis pats labai aktyviai ir kartu jautriai išgyvena iškylančius erotinius jausmus, apsvarsto vertybines dilemas, tyrinėja galimus trumpalaikius bei ilgalaikius gyvenimo kelius, aktyviai išgyvena santykius su savo bei kitos lyties bendraamžiais. Anot K. Martin (1996), šiame amžiuje ima formotis žmogaus seksualinis subjektyvumas, glaudžiai susijęs su saviverte. Kadangi paauglystės procesas apima skirtingų raidos tikslų įtvirtinimą (prisitaikyti prie fizinio ir seksualinio brendimo, nepriklausomybės nuo tėvų įgijimą, heteroseksualia meile pagrįstų santykių sukūrimą, suplanuoti savo ateities viziją), siekdamas šių tikslų, skirtingais paauglystės etapais paauglys skirtingai išgyvena savo seksualines patirtis. Šias patirtis integruoti yra sunku ir vaikui, ir jo šeimai. Paauglių seksualumo raida verčia ir jų tėvus „augti“ kartu su vaikais, reikalauja perdėlioti savo įsitikinimus paauglių seksualinių santykių legalumo, nėštumų prevencijos, trumpalaikių draugysčių klausimais. Kaip teigia

D. Tolman ir kt., susidūrę su seksualumu paauglystėje, „daugelis tėvų, mokytojų, politikų, o ir pačių paauglių norėtų to išvengti“ (Tolman et al., 2003).

Nedidelis psichologinių mokslinių publikacijų, skirtų įvairiems seksualumo raiškos aspektams Lietuvoje, skaičius savaime indikuoja, jog egzistuoja neatitiktis tarp teorinės seksualumo reikšmės žmogaus gyvenime supratimo bei teorinių prielaidų ar minčių validizavimo konkrečiame istoriniame bei socialiniame-kultūriniame kontekste. Įdomu ir tai, jog lietuviškajame „Psichologijos žodyne“ nėra žodžio „seksualumas“ aiškinimo. Šiame žodyne galime rasti tik medicininius tos pačios žodžio šaknies terminus: „seksologija“, „seksopatologija“, „seksoterapija“, „seksualinė deviacija“, „seksualinė inversija“. Tačiau gyvojoje kalboje *seksualumas* yra dažnas žodis, kurio nehomogeniškos sampratos egzistuoja psichologinėje, sociologinėje ar lyčių studijų literatūroje ir dar įvairesnės sampratos yra pasklidusios viešosiose erdvėse.

Taigi, vienas iš šio straipsnio tikslų ir yra siekis aptarti nevienalytę *seksualumo* sampratą psichologijoje.

Terminai ir jų keliami sumaištis

Dauguma seksualumo srities tyrimų buvo kritikuojami dviem aspektais: dėl teorinių sampratų, galinčių paaiškinti seksualinių fenomenų dinamiką, stokos ir dėl nepakankamos instrumentų seksualiniams fenomenams matuoti įvairovės (Hill, 2008; Andersen, Cyranowski, 1994). Ypač daug problemų kelia psichologinių teorijų stoka

ir jau vartojamų sąvokų turinio nehomogeniškumas, kadangi atliekamus empirinius tyrimus yra sunku apibendrinti ar kaip nors kitaip konceptualizuoti. Tuo norime išryškinti, jog *seksualumo* termino turinys įgyja skirtingas prasmes, kintančias priklausomai nuo vartojamo konteksto.

Apmąstant šias idėjas, kyla keletas minčių. Pirmiausia, norėtume pabrėžti, kad seksualumo patirtis jokia būdu negali būti tapatinama tik su ta patirties dalimi, kuri įgyjama seksualinio aktyvumo metu. Paprasčiau sakant, *seksualumas* nėra tapati sąvoka *seksualiniam elgesiui* (*seksui: masturbacijai ar sueičiai*). Kai kalbama apie seksualinį elgesį, dažniausiai ir turima galvoje tik vienas seksualumo aspektas, susijęs su biologiniu dauginimosi instinkto pasireiškimu, fiziologinio sujaudinimo numalšinimu. Tačiau anot V. Viliūno, „žmogaus dauginimosi instinktas pasipildo kultūros, kurioje jam teko bręsti, etalonais bei standartais ir į juos nukreipia seksualinę energiją“ (Viliūnas, 2006, p. 22). Iškyla kultūrinių normų ir draudimų, moralinių įsitikinimų bei asmeninių apsisprendimų, kaip seksualinių santykių reguliavimo, svarba. Raidos psichologų nuomone, seksualumas yra daugiau nei pirmasis seksualinis aktas ar seksualinė „rizika“ paauglystėje. *Seksualumas*, kaip „talpesnė“ sąvoka, apima ir asmens vidinius išgyvenimus: kultūriškai nuspalvintus seksualinius įsitikinimus, troškimus, santykių su jaudulį teikiančiu kūnu bei santykius su atsirandančiais romatiniais partneriais.

Taip priartėjame prie antros minties, jog seksualumas yra tiesiog neatskiriama buvimo pasaulyje dalis. Buvimas pasaulyje visada reiškia ir gyvenimą tam tikros biologinės lyties kūne bei subjektyvų savo moteriškumo bei vyriškumo išgyvenimą. I. Matthias teigė, kad „žmogaus patirtis negali būti suvedama tik į seksualumą, tačiau visame kame, kas žmogiška, yra ir seksualumas“ (Matthias, 2005, p. 21). Žmogaus seksualinis elgesys visada išreiškia tai, ką išgyvename, – t. y. tai, kaip ir kuo asmuo yra unikalus. Taigi, seksualinis elgesys yra gyvame santykiyje su asmeniniu tapatumu ir, schematiškai kalbant, ypatinga globalaus žmogiškojo tapatumo sritimi – seksualiniu tapatumu. *Seksualinė elgsena* gali būti suvokiama kaip *seksualinio tapatumo* (vidinio ir konceptualizuoto Aš jausmo) projekcija išorinėje realybėje. Anot F. R. Dillono ir kt., „seksualinis tapatumas yra universalus procesas“ (2011, p. 649), t. y. kontekstas, kuriame realizuojame savo seksualinį elgesį. Todėl, šio straipsnio autorių nuomone, *seksualumo* supratimas gali būti formuluojamas analizuojant vidinius, psichologinius žmogaus patyrimus, ne tik žmogaus elgesį.

Ilga psichologinių tyrimų tradicija, susijusi su psichoanalitiko E. Eriksono (1980) psichosocialinės raidos teorija, teigia, jog vienas iš pačių svarbiausių tikslų paauglystėje yra tapatumo raida. *Tapatumą* E. Eriksonas apibrėžė kaip „jausmą, kad savo kūne esu kaip savo namuose, tai pojūtis, jog žinau, kur einu“ (Erikson, 1980, p. 127). Tapatybės įgijimas, kuris yra nepaprastai sudėtingas procesas, suteikia paaugliui „subjektyvų *ne-kintamumo* ir *tęstinumo* pojūtį“ (Erikson, 1968, p. 19), kas leidžia asmeniui suprasti jo panašumus bei skirtumus. Seksualumo tyrimai remiasi E. Eriksono tapatumo teorija bei jos plėtote J. Marcia darbuose ir tuo pagrindu mėginama kurti įvairias seksualinės tapatybės sampratas (pvz., Eliason, 1995; Worthington et al., 2002; Dillon et al., 2011).

Siekdami geriau atskleisti teorines seksualumo sampratas bei vartojamų sąvokų skirtumus bei panašumus, prie konkrečių sąvokų apsisostime kiek ilgiau.

Seksualumas, seksualinis tapatumas ir lytinis tapatumas

Socialinių mokslų plotmėje *seksualumo* bei *seksualinio tapatumo* samprata negali būti sinonimiška. Reikia pasakyti, jog *seksualumas* yra labai plati sąvoka. Šiuo metu ji turi ilgą ir komplikuoatą apibrėžimą, suformuluotą ekspertų grupės, kurią surinko Pasaulio sveikatos organizacija (PSO) 2002 m. (Glasier et al., 2006)¹. Toks formalus, visa apimantis *seksualumo* sąvokos turinys yra politiškai korektiškas, tačiau sunkiai pritaikomas psichologinio konsultavimo praktikoje bei psichologiniuose tyrimuose. Priešingai plačiam PSO apibrėžimui, lietuvių mokslininkės edukologės S. Ustilaitės nuomone, *seksualumas* apibrėžiamas kaip „organizmo gebėjimas reaguoti į išorinius ir vidinius lytinius dirgiklius, gebėjimas lytiškai susijaudinti. Tai funkcija, lemianti vyro ir moters lytinį potraukį“ (Ustilaitė, 2008, p. 6). Raidos psichologijos kontekste ši traktuotė yra kiek per siaura, sietina tik su fiziologiniu jaudinimo procesu, veikiančiu žmogaus seksualinę elgseną. Reikalinga tolesnė mokslinė polemika, kiek ši samprata turėtų būti konceptualizuojama per seksualinio jautrumo ar jusliškumo sąvokas. Vieno žmogaus psichologijoje formalus *seksualumo* apibrėžimo turinys galėtų būti susietas su asmens *tapatumo* dimensija. Taigi *seksualinis tapatumas* galėtų būti suprantamas kaip kasdienis seksualumo išgyvenimas, patiriamas konkretaus žmogaus („mano seksualumas“) konkrečioje kultūrinėje-socialinėje aplinkoje bei subjektyvus šio išgyvenamo patyrimo reflektavimas ir kategorizavimas.

Seksualumo santykį su tapatumu itin pabrėžia daugelis raidos psichologų. Jų nuomone, didžiąją jauno žmogaus savasties raidos dalį sudaro ne kas kita, o seksualinio tapatumo raida (Buzwell, Rosenthal, 1996; Moore, Rosenthal, 2006; Dillon et al., 2011). Šis procesas prasideda, kai paaugliai pirmą kartą atpažįsta savo seksualinio susijaudinimo sukeltus jausmus ir, anot tyrėjų, tęsiasi visą gyvenimą, o pats seksualinis tapatumas apibrėžiamas kaip „savęs, kaip seksualaus asmens, pojūtis“ (Graber, Brooks-Gunn, Galen, 1998, cituojama pagal Buzwell, Rosenthal, 1996, p. 510). S. Buzwell ir D. Rosenthal patikslina, jog *seksualinis tapatumas* yra daugiau nei tik sprendimų apie savo seksualinius pasirinkimus priėmimas, subjektyvi vyriškumo ir moteriškumo samprata ar seksualinės elgsenos tinkamumo vertinimas. Jis apima visybišką „individualių „savybių“, susijusių su seksualine sfera, suvokimą, tai yra savo paties seksualinės savasties suvokimą“ (p. 490). *Seksualinio tapatumo* struktūrą šioje biopsichosocialinėje teorijoje sudaro trys pagrindiniai komponentai: a) seksualinė savivertė, b) seksualinis savi-veiksmingumas / meistriškumas ir c) seksualinis savęs vaizdas, kurį sudaro jausmai, mintys, įsipareigojimai partneriui, požiūriai ir elgesys. Šių trijų komponentų kompozicija kuria unikalią patirtį paauglystėje.

1 Tai pagrindinis viso žmogaus gyvenimo aspektas, kuris apima seksualinį aktyvumą, lytinius tapatumus (*gender identities*) bei vaidmenis, seksualinę orientaciją, erotiškumą, malonumą, intymumą ir reprodukciją. Seksualumas patiriamas ir išreiškiamas mintimis, fantazijomis, troškimais, įsitikinimais, požiūriais, vertybėmis, elgesiu, praktika, vaidmenimis ir tarpasmeniniais santykiais. Seksualumui įtakos turi biologinių, psichologinių, socialinių, ekonominių, politinių, kultūrinių, etinių, teisinių, istorinių bei religinių ir dvasinių veiksmų tarpusavio sąveika.

Neretai *seksualinio tapatumo* sąvoka yra maišoma ar gretinama su *lytinio tapatumo* bei *lytinių vaidmenų* sąvokomis. Pamėginkime jas aptarti detaliau, išryškindami jų prasmės ribas. Savo analizės pagrindu pasirinkome C. Hillo *seksualinio tapatumo* sampratą, kuri teigia, jog: „seksualus Aš – tai išgyvenimų sistema, pojūtis ir supratimas, kad esi seksualus asmuo: troškimai, fantazijos, požiūriai, savybės bei tipingas seksualinis elgesys (Hill, 2008, p. 7). Galima teigti, jog C. Hillo konstruojama seksualinio Aš, t. y. *seksualinio tapatumo*, samprata yra išskirtinai „subjektyvistinė“ (fenomenologinė): ji apibrėžia visą seksualinę žmogaus patirties perspektyvą kaip įvairių patyrimų sistemą: jo troškimus, jo norus, fantazijas, požiūrius, savybes bei tipingą seksualinį elgesį, o kartu ir supratimą, kokie asmenys jį traukia. Kitaip tariant, tai asmens savęs samprata, kurią susikuria apie save žmogus, galvodamas apie visas sau būdingas seksualines savybes bei sau būdingą seksualinio elgesio būdą. Tai žvilgsnis į save „iš vidaus“. *Lytiniai vaidmenys*, anot C. Hillo, yra „būdingos asmeniui savybės, stereotipiškai siejamos su vyro ar moters lytimi“ (p. 208). Jie nurodo į simbolines socialines bei elgesio prasmių sistemas, priskiriamas vyriškumui ar moteriškumui, kurias konkretus žmogus perima, gyvendamas konkrečioje šeimoje, konkrečioje kultūrinėje bei istorinėje aplinkoje.

Lytinis tapatumas, kaip jį apibūdina C. Hillas, nusako asmens buvimą biologine moterimi ar vyru. L. Diamond, garsi paauglių seksualumo tyrintoja, linkusi labiau akcentuoti ne biologinę lyties prasmę, bet „savęs pojūtį“, tad *lytinį tapatumą* ji apibūdina kaip „asmeninį savęs, kaip berniuko / vyro arba mergaitės / moters, pojūtį. Lytinis tapatumas yra rinkinys, sudarytas iš vaidmenų elgesio, požiūrių, aprangos stiliaus bei išvaizdos“ (Diamond, Pardo, 2011, p. 631). Šiame apibrėžime *lytinis tapatumas* apima ir *lytinius vaidmenis*. Kaip paaiškės vėliau, šio požiūrio laikosi ir kai kurie lietuvių mokslininkai.

Norint geriau suprasti, kuo skiriasi *lytinis tapatumas* ir *seksualinis tapatumas*, galima pasinaudoti mokslininko M. Diamondo (2000) siūloma koncepcija, kurioje teigiama, jog kiekvienas asmuo gyvena turėdamas dvi paraleliai egzistuojančias savęs vizijas arba, kitaip tariant, savęs sampratas: kiekvienas turime privačią, labiau vidinę, asmeninę savęs viziją, kurią autorius vadina *seksualine tapatybe*. Antroji savęs vizija yra daugiau orientuota į socialinę, viešą savo seksualumo patyrimo sampratą ir vadinama *lytine tapatybe*. Seksualinė tapatybė turi tvirtesnę biologinį pagrindimą, yra prenatališkai organizuota ir yra aktyvuojama asmenybės raidoje. Lytinis tapatumas, t. y. pripažinimas kaip asmenį mato ir suvokia visuomenė, vystosi labiau kaip postnatalinės raidos produktas. Jis dėliojasi stebint bei internalizuojant konkrečios visuomenės kultūrinės normas bei lūkesčius, taip pat lyginant save su bendraamžiais (Diamond, 2000, p. 50). Gretindami C. Hillo ir M. Diamondo teorines koncepcijas priename išvadą, jog abi jos gana panašios, siekiančios integruoti sudėtingus biologinės bei socialinės patirties komponentus. M. Diamondo vadinama išorine, socialiai orientuota savęs vizija – *lytinė tapatybė*, yra tai, ką C. Hillas įvardija dviem komponentais: *lytiniu tapatumu* bei *lytiniais vaidmenimis*. Edukologės S. Ustilaitės (2008) siūlomas lytiškumo apibrėžimas yra labiau bendras ir neutralus, teigiantis, jog „lytiškumas – viena iš esminių žmogiškumo apraiškų, kuri atsiskleidžia per asmens lytinį tapsmą – jo vyriškumą ar moteriškumą. Tai pamatinis asmens komponentas, per kurį vyrai ir moterys išgyvena ryšį su

savimi, su kitais ir su pasauliu“ (p. 6). Vėliau autorė dar papildo: „lytinis tapatumas yra veikiamas kūno (biologinių) ir psichologinių bei socialinių veiksmų“ (p. 39). Šiame apibrėžime apimamas ir *lytinio tapatumo*, ir *lytinių vaidmenų* turinys, o junginys gan grakščiai bei apibendrintai pavadinamas „lytiškumu“. Tokį konceptualizavimo pasirinkimą šio straipsnio autorės mėgina interpretuoti kaip holistinio požiūrio į žmogų išraišką bei atitikimą specifiniams disciplinos keliamiems reikalavimams.

Peržvelgę teorinius *seksualinio tapatumo* ir kitų sąvokų konceptualizavimo ypatumus, norėtume nors ir trumpai, tačiau stabtelėti prie empirinių tyrimų. Apžvelgiant šiuolaikinius paauglių seksualumo tyrimus atsiskleidžia, jog paaugliams seksualinio tapatumo patyrimas nėra paprastas išgyvenimas. Jis kelia daug įtampos ir reikalauja sprendimų bei pagalbos. Pavyzdžiui, 2006 m. Švedijoje atliktas kokybinis tyrimas su 12 metų mergaitėmis (Rembeck et al., 2006) parodė, kad kuo labiau paauglės merginos buvo patenkintos savo fizinių pokyčių eiga prasidėjus pirmosioms menstruacijoms, tuo labiau jos norėjo tapti suaugusiomis ir tuo pozityvesnę šią transformaciją jos išivaizdavo. Tęsiant tyrimus, buvo sužinota, jog tapimas paaugle ir puberteto sukeltų fizinių pokyčių patyrimas yra išgyvenamas kaip poreikis tapti suaugusia, vientisa asmenybe (Rembeck, Hermansson, 2008, p. 326). Ankstyvos paauglystės patyrimas apėmė naują merginų savęs permąstymo perspektyvą: santykiuose su motina išryškėjo ne tik motinos ir dukros ryšio išlaikymo svarba, bet ir naujo ryšio perspektyva: galimybė pačiai tapti motina, susilaukti vaikelio. Nerimas bei frustracija, susijusi su kiek netikėtai atsiradusiomis menstruacijomis, jų patyrimo buvo sumišę su susidomėjimu savo pačios seksualumu ir nauju žvilgsniu į vaikus – galimybė kitaip nei anksčiau būti drauge su jais, kitaip žvelgti į juos. Tyrimas išryškino patyrimų prieštarumą: paauglės yra labai susidomėjusios seksualiniais santykiais, bet kartu ir labai įsitempusios bei sutrikusios, neturinčios žinių ir patirties. Seksualumo temas savo patirtyje paauglės išgyveno kaip neapibrėžtą, stimuliuojančią nežinomą, traukiančią į save. Mergaitės tyrę mokslininkai konstatavo, kad tiek motinos, tiek mokytojai vengia kalbėti apie taip rūpimą joms seksualinį intymumą, seksualinius santykius ir kitas svarbias, bet „gėdingas“ ir sumaištį keliančias temas (Rembeck, Hermansson, 2008, p. 332), taip labai susijusias su vidiniais naujų potyrių išgyvenimais ir siekimais juos reprezentuoti bei integruoti į savo naująjį Aš.

Remdamosi į asmenį orientuota tyrimų paradigma, S. Buzwell ir D. Rosenthal (1996) siekė diferencijuoti individualų seksualinio tapatumo stilių (subjektyvius seksualumo patyrimo ypatumus), vadovaudamosi jau anksčiau minėtų trijų komponentų deriniais. Klasterinės analizės būdu jos išskyrė penkis Australijos paauglių seksualinio tapatumo stilius: seksualinio naivuolio, seksualiai neužtikrinto, seksualiai kompetentingo, seksualinio nuotykių ieškotojo bei seksualinės varos genamą. Kiekvienas seksualinio tapatumo stilius savo fenomenologija labai skyrėsi vienas nuo kito, o skirtingi stiliai buvo būdingi skirtingo amžiaus bei lyties ir seksualinės patirties paaugliams (pvz., seksualiai naiviųjų stilius dažniausiai buvo būdingas mergaitėms arba jaunesniems paaugliams, niekada neturėjusiems jokios seksualinės patirties, pasižymintiems žemu seksualinių situacijų kontrolės pojūčiu, neturintiems gebėjimo atsiskirti nepageidaujamų seksualinių pasiūlymų). Panašiai paauglių seksualines patirtis mėgino su-

sisteminti L. S. Neinsteinas ir A. Andersonas (Neinstein, Anderson, 2002, cit. pagal Sharpe, 2003, p. 212), apibūdindami paauglių seksualinę tapatybę per jų įsitraukimo į tarpasmeninius santykius ir seksualinį aktyvumo perspektyvą. Jie identifikavo penkis seksualinės patirties modelius: „atidedantis“; „besitikintis“; „vienkartinis“; „patikimas“; „daugiakartinis“. Empiriniai paauglių tyrimai kaip tik padeda išryškinti ne tik jų intymios patirties sudėtingumą, bet verčia galvoti, kaip praktikoje dirbantiems specialistams bei edukologams ir socialinės politikos formuotojams prisiderinti prie šių skirtingumų, „girdėti jų balsą“ rengiant edukacines programas, mokymus pedagogams ar tėvams, konsultuojat pačius paauglius.

Apžvelgdamos paskutinio dešimtmečio paauglių seksualinių patirčių tyrimų rezultatus, D. Tolman ir S. McClelland (2011) konstatuoja, jog, kalbant apie paauglių seksualumą, būtina apimti ir labai retai moksliskai konceptualizuojamą raiškos formą, kurią L. S. Neinsteinas su A. Andersonu vadina „atidedančiu“. Dar kiti tyrėjai šią raiškos pasirinkimo modelį vadina „abstinencija“ (Morison-Beedy et al., 2008). Šį pasirinkimą ir seksualinės tapatybės formą, anot D. Tolman ir S. McClelland, būtų galima konceptualizuoti kaip atskirą „seksualinio elgesio“ formą, kuri pasireiškia aktyviu paauglio apsisprendimu neįsitraukti į aktyvią savo seksualinio patyrimo raišką (Tolman, McClelland, 2011, p. 245). Paties paauglio fenomenologinėje pozicijoje tai būtų savito, individualaus seksualinio išgyvenimo forma, skirtingas (unikalus) seksualinis subjektyvumas ir jo ypatinga raiška.

Kiek apibendrintai galime teigti, jog *seksualinis tapatumas* suteikia kontekstą, kuriame priimami įvairūs sprendimai ir kaupiamas praktinis patyrimas, ir būtent seksualinio tapatumo raidos ypatumai gali paaiškinti, kodėl vieni paaugliai gali įsitraukti į rizikingą bei sveikatai pavojingą seksualinę veiklą, o kiti jaučiasi gerai kontroliuojantys savo gebėjimus planuoti ir išreikšti seksualumą individualiu, sveikatai ir partneriui nekenksmingu, būdu.

Požiūrio į paauglių seksualumą kaita

Šioje publikacijoje stengėmės kuo plačiau pažvelgti į seksualumo patirtį paauglystėje ir plėtojant šią teorinę analizę pamažu formuluojasi trečioji svarbi mintis: į paauglių seksualumą negalime žvelgti kaip į vienaprasmę patirtį. Kitaip nei anksčiau, šiuolaikiniai paaugliai gyvena labai dinamiškoje, prieštaringoje, kultūriškai permainingoje ir seksualiai provokuojančioje aplinkoje. Nuo gimimo fragmentuotai bei labiau netiesiogiai išgyvenama įvairi seksualumo patirtis (pradžioje susipažįstant su jaudriu, lytį turinčiu kūnu, po to išimylint darželio draugę, o dar po to išgyvenant jaudulį, susijusį su pirmaisiais pasimatymais, masturbacija ir fantazijomis), vėlesnėje paauglystėje transformuojama į seksualinio elgesio ir intymių diadinių santykių formas. Dažniausiai tai įvyksta anksčiau, nei paaugliai spėja asmenybiškai ir fiziškai subręsti.

Dauguma publikacijų apie seksualumą, tendencingai akcentuoja negatyvius šios patirties aspektus. Kadangi rizikos paradigma yra gana pragmatiška ir nėra sudėtinga parodyti empirinių tyrimų praktiškumą ir naudingumą, tad šios krypties tyrimai

ir atliekami dažniausiai. Tačiau taip išvengiama pozityvių raidos aspektų: emocinės gerovės būnant dviese, fizinio pasitenkinimo ir malonumo išgyvenimų, atskleidimo ir analizės. Raidos psichologai, tarp jų ir jau minėtos S. Moore ir D. Rosenthal (2006), mano, jog jokiū būdu negalima paauglių seksualumo conceptualizuoti vien probleminio elgesio kategorijomis. Seksualinis elgesys, jeigu jis tik neturi seksualinio spaudimo prieskonio ir yra naudojamos priemonės apsisaugoti nuo lytiškai plintančių ligų ir nėštumo, gali pozityviai veikti paauglio raidą didinant jo nepriklausomybę, socialinę kompetenciją bei savivertę. Šią mokslininkų iškeltą idėją palaikė ir mokslininkai, kurie mažiau akcentuoja biologinius seksualumo parametrus (Crockett, Raffaelli, Moilanen, 2003; Russell, 2005). Kartu S. Moore ir D. Rosenthal pabrėžia, kad negalima teigti, jog visas paauglių seksualinis elgesys yra adaptyvus, sveikas ir moralus. Tačiau tyrėjos pripažįsta, jog seksualumas paauglystėje yra normatyvinis patyrimas, galintis sukelti tiek teigiamas, tiek ir neigiamas pasekmes (Moore, Rosenthal, 2006), o kuriuo taku raida pasuks, priklauso nuo visos paauglio raidos sėkmės ir jo asmenybės bei socialinio konteksto ypatybių. Daugėjant paauglių tyrimų, atliekamų pozityvios raidos perspektyvoje, iškyla galimybė praplėsti seksualumo paauglystėje sampratą pozityvių galimybių komponentu. Supratingas tėvas, supratingas mokytojas ir pagarbi jaunam žmogui seksualumo ugdymo bei švietimo politika suteiktų šiai jauno žmogaus tapatumo patirčiai palankią raidos kryptį. Mintis apie tai, jog seksualumas paauglystėje reiškiasi ir seksualiniu pasitenkinimu ir įvairiomis elgesio praktikomis, kurios savo išgyvenimais nesisiskiria nuo suaugusiųjų, iškelia naujus uždavinius moksliniams tyrimams. Kaip nurodoma naujoje paradigmoje, akcentuojančioje paauglių seksualumą kaip normalų, daugeliui jaunuolių būdingos patirties išgyvenimą, pati svarbiausia sveiko seksualinio patyrimo paauglystėje išraiška turėtų būti paremta abiejų partnerių susitarimu ir neišnaudojančiais tarpasmeniniais santykiais, taip pat malonumo patyrimu ir kartu tokia seksualinio elgesio forma, kuri saugotų nuo lytiškai plintančių ligų bei netikėto nėštumo (Tolman, McClelland, 2011).

Klinikinė praktika, o ir empirinių tyrimų atskleidžiama tiesa verčia kritiškai permąstyti dabartinę dominuojantį „į problemą orientuotą“ požiūrį į paauglių seksualumą. Akcentuodami problemas bei neigiamas pasekmes, kaip tyrėjai, galime palikti nuošalyje kitas seksualumo raidos ypatybes, nepasiekiamas dėl prisiimtos mokslinės perspektyvos. Bandome paneigti, jog seksualumas yra ir maloni patirtis, kelianti kūno ir dvasinio pasitenkinimo kupinus išgyvenimus. Šio straipsnio autorės linkusios manyti, jog sveikas seksualumas yra žmogaus subjektyvios gerovės, pradedamos praktiškai mokytis paauglystėje, dalis. Psichologiniai tęstiniai tyrimai įrodė, kad suaugusiojo seksualinio gyvenimo kokybė yra grindžiama paauglystėje išgyvento seksualumo patirtimi bei seksualine kompetencija. Taigi, paauglystės seksualumo neturėtume bijoti arba kaip nors nuvertinti, paversdami jį rizika ir grėsme, tačiau pagarbiai vertinti ir moksliskai conceptualizuoti.

IŠVADOS

1. Seksualumas psichologiniuose tyrimuose galėtų būti konceptualizuojamas seksualinio tapatumo sąvoka.
2. Remdamiesi atlikta kritine teorine analize galime teigti, kad seksualinis elgesys tėra vienas iš keleto seksualumo, kaip asmens seksualinio tapatumo, raiškos aspektų.
3. Paauglių seksualumo vertinimas rizikos bei neigiamų medicininių pasekmių aspektu apriboja visos paauglystės seksualinės patirties įvairovės sampratą. Galimas įprastinio, į problemą orientuoto požiūrio, praplėtimas pozityvių galimybių bei seksualinės kompetencijos didinimo kryptimi, siekiant išryškinti seksualumo paauglystėje, kaip normalios (ir tikėtinos) žmogaus raidos fenomeno, aspektą.

Literatūra

1. Anderson, B.L., Cyranowski, J.M. Women's sexual self-schema. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1994, 67:1079-1100.
1. Boislard, P.M.-A., Poulin, F., Kiesner, J., Dishion, Th. J. A Longitudinal Examination of Risky Sexual Behaviours among Canadian and Italian Adolescents: Considering Individual, Parental, and Friend Characteristics. *International Journal of Behavioural Development*. 2009, 33(3):265-276.
2. Buzwell, S., Rosenthal, D. Constructing a Sexual Self: Adolescents' Sexual Self-perceptions and Sexual Risk-taking. *Journal of Research on Adolescence*. 1996, 6(4):489-513.
3. Crockett, L.J., Raffaelli, M., Moilanen, K.L. Adolescent Sexuality: Behavior and Meaning. In G. R. Adams and M. D. Berzonsky (Eds.), *Blackwell Handbook of Adolescence*. Blackwell Publishing, Malden, Mass. 2003, p. 371-392.
4. Diamond, M. Sex and Gender: Same or Different? *Feminism and Psychology*. 2000, 10(1):46-54.
5. Diamond, L.M., Pardo, S.T. Transgender Experience and Identity. In *Handbook of Identity Theory and Research* by S.J.Schwartz, K.Luyckx and V.L.Vignoles (eds). Springer, 2011, p. 629-648.
6. Dillon, F.R., Worthington, R.L., Moradi, B. Sexual Identity as a Universal Process. In *Handbook of Identity Theory and Research* by S.J.Schwartz, K.Luyckx, V.L.Vignoles (eds). Springer, 2011, p. 649-670.
7. Eliason, M. Accounts of Sexual Identity Formation in Heterosexual Students. *Sex Roles*. 1995, 32(11/12):821-834.
8. Erentaitė, R. Vyresnių paauglių merginų moteriškumo ideologijos ir emocijų sunkumų sąsajos. *Psichologija pokyčių laikotarpiu: Lietuvos psichologų kongresas. Konferencijos medžiaga*. VDU, Bendrosios psichologijos katedra, 2011, p. 42-43.
9. Erikson, E. H. Identity, youth, and crisis. New York: Norton, 1968.
10. Erikson, E. H. Identity and the Life Cycle. New York: Norton, 1980.
11. Glasier, A., Gülmezoglu, A.M., Schmid, G.P., Moreno, C.G., Van Look, P. F.-A. Sexual and Reproductive Health: A Matter of Life and Death. *The Lancet Sexual and Reproductive Health Series*. 2006, vol.368:1-13.
12. Hill, C.A. Human Sexuality: Personality and Social Psychological Perspectives. Sage Publications, 2008.

13. Horne, Sh., Zimmer-Gembeck, M.J. Female Sexual Subjectivity and Well-Being: Comparing Late Adolescents With Different Sexual Experiences. *Sexuality Research and Social Policy*. 2005, 2(3): 25- 40.
 14. Legkauskas, V.; Jakovlevaitė, V. Rizikingo seksualinio studentų elgesio ir jų psichosocialinių savybių ryšys. *Psichologija*. 2005, 32:1-11.
 15. Malinauskienė, O.; Vosylis, R.; Erentaitė, R.; Žukauskienė, R. Vyresniųjų paauglių lyties tapatumo ir tėvų auklėjimo stiliaus ryšiai. *Socialinis darbas*. 2010, 9 (2):135-143.
 16. Martin, K. Puberty, *Sexuality and the Self: Boys and Girls at Adolescence*. New York, London: Routledge, 1996.
 17. Matthias, I. Dialogues on Sexuality and Gender. In *Dialogues on Sexuality, Gender and Psychoanalysis*, by I. Matthias (ed.). London: Karnac, 2005: 1- 22.
 18. Moore, S., Rosenthal, D. Sexuality in Adolescence: Current Trends. Psychology Press, 2006.
 19. Morrison-Beedy, D., Carey, M.P., Côté-Arsenault, D., Seibold-Simpson, S., Robinson, K.A. Understanding Sexual Abstinence in Urban Adolescent Girls. *Journal of Obstetric, Gynecologic and Neonatal Nursing*. 2008, 37(2): 185-195.
 20. *Psichologijos žodynas*. R. Augis (red.) ir kt. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
 21. Rembeck, G.I., Hermensson, E. Transition to Puberty as Experienced by 12-Year-Old Swedish Girls. *The Journal of School Nursing*. 2008, 24(5):326-334.
 22. Rembeck, G.I, Moller, M., Gunnarsson, R.K. *Acta Paediatrica*. 2006, 95:707-714.
 23. Russell, S. Conceptualizing Positive Adolescent Sexuality Development. *Sexuality. Research and Social Policy*. 2005, 2(3): 4-12.
 24. Sharpe, Th. Adolescent Sexuality. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families*. 2003, 11(2): 210-215.
 25. Tolman, D.L. Dilemmas of desire: teenage girls talk about sexuality. Harvard University Press, 2002.
 26. Tolman, D.L., McClelland, S.I. Normative Sexuality Development in Adolescence: A Decade in Review, 2000-2009. *Journal of Research in Adolescence*, 2011, 21(1): 242-255.
 27. Tolman, D.L., Striepe, M.I., Harmon, T. Gender matters: constructing a model of adolescent sexual health. *Journal of Sex Research*, 2003, 40: 4-12.
 28. Ustilaitė, B. *Lytiškumo ugdymas*. Vilnius: VPU leidykla, 2008.
 29. Viliūnas, V. Žmogaus dauginimosi instinktai. *Psichologija*. 2006, 36: 20-33.
 30. Worthington, R.L., Savoy, H.B., Dillon, F.R., Vernaglia, E.R. Heterosexual Identity Development: A Multidimensional Model of Individual and Social Identity. *The Counseling Psychologist*. 2002, 30(4):496-531.
-

ADOLESCENT EXPERIENCES OF SEXUALITY: THEORETICAL CONSIDERATIONS

Ilona Kajokienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Prof. Dr. Rita Žukauskienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary

Research subject: *experiences of sexuality in adolescence. Study objectives:* We aim to conduct a critical analysis of the concept of sexuality in relation to other similar concepts (gender identity, sexual identity subjectivity) often used in the studies of human sexuality. This article aims to reflect on heterogeneous theoretical literature in order to understand what is behind human sexual behavior. All theoretical considerations are mainly grounded in a special focus of experience of sexuality in adolescence. **Method:** we applied a theoretical method of analysis, that is, the comparative analysis of scientific literature, as well as the comparison, generalization and interpretation of available empirical data. **Results and conclusions:** Based on a critical analysis of existing literature, we can conclude that human (and especially, teenage) sexuality cannot be equated solely with sexual behavior. We state that the observed behavior is just one option of expressing more general personal sexual identity. Sexual identity gives individually meaningful context to a diverse variety of teenagers' practical experiences. A problem-oriented approach and risk assessment limits the whole aspect of teenage sexual experience. New conceptualization of sexuality as a developmental phenomenon in adolescence has emerged, which emphasizes the expected, normative and positive side of teen sexuality.

Keywords: *sexuality, sexual identity, gender identity, sexual behavior.*